

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ *BOL-* FİİLİNİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI

Caştegin TURGUNBAYER*

Özet: Eski Türkçeden beri değişmeden varlığını sürdüren *bol-* fiili Kırgız Türkçesinde geniş işlev yelpazesine sahiptir. İsimlere, sıfat-fiillere gelerek birleşik fiiller kuran bu fiil zarf-fiiller üzerine geldiğinde bir tasvir fiil görevini görmektedir. Bunun dışında üzerine zarf-fiil ve farklı kip ekleri alarak ünlem, zarf, edat olarak dilin farklı katmanlarda yer alabilmektedir. Sahip olduğu bu işlevlerin Türkiye Türkçesindeki ne şekilde karşılandığını inceleyerek, bu fiilin söz konusu iki lehçede işlev bakımından benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Kırgız Türkçesi, Türkiye Türkçesi, karşılaştırmalı dil bilgisi, *bol-* fiili, birleşik fiil, yardımcı fiil, ek-fiil, tasvir fiili, zarf, edat, ünlem.

The Functions of the “bol-” Verb in Kirghiz Turkish and Its Standart Turkish Equivalents

Abstract: The verb root *bol-*, which has remained unchanged since Old Turkic, has a variety of functions in Kirghiz Turkish. This verb, forming compound verbs when used with names and participles, functions as a descriptive verb when used with verbal adverbs. Besides, when used with verbal adverbs, it turns into an adverb, an interjection or a postposition. This article examines how such functions are fulfilled in Turkish of Turkey and the two dialects are compared on the basis of similarities and differences of function.

Keywords: the Kirghiz language, Turkish language, comparative grammar, a verb *bol-*, compound verbs, an auxiliary verb, a verb-sheaf, a descriptive verb, an adverb, a postposition, an interjection.

Kıpçak grubu lehçelerinden olan Kırgız Türkçesinde (KT) *bol-* fiili, geniş bir işlev yelpazesine sahiptir. Bu çalışmamızda söz konusu fiilin KT’de nasıl kullanıldığını, Türkiye Türkçesinde (TT) ne şekilde karşılandığı inceleyerek, işlev bakımından benzer ve farklı yönlerini ele almaya çalışacağız. Bu çalışma, KT’deki *bol-* fiili işlevlerinin ve TT’deki karşılıklarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi.

1. Hem *bol-* hem *ol-* fiilinin sahip olduğu işlevler

Kırgız dil bilimcilerin *bol-* fiili için kullandığı tanımlar genel hatlarıyla şunlardır:

“*bol-* fiili tek başına da leksik anlamına sahiptir. Tek başına cümlenin bir unsuru olabilir: *Erteñ klubda kino bolot* “Yarın kulüpte film gösterilecek”; *Mında kañaga çeyin bolosuñ* “Burada kaçaya kadar **olacaksınız**”. Bunun haricinde isimlere gelerek birleşik fiilleri oluşturur. *bol-* fiili, bu durumda diğer fiiller gibi cümlenin bir unsuru olarak kullanılamaz, bu niteliğe ancak önündeki isim unsuruyla birlikte ele alındığında ulaşır. Bu özellik, bir fiilin bağımsız veya birleşik bir fiilin bünyesindeki yardımcı unsur olduğunu gösteren sınır çizgisi durumundadır. *Bol-* fiili yalnız isimlerle birleşerek, birleşik fiil oluşturur. Bu tür birleşik fiiller geçişsiz olur, oluş ve durum bildirir” (Davletov 1980: 141); (Kudaybergenov 1980: 322). Sadece genel hatlarıyla tanıtan bu sözler tabii olarak *bol-* fiilinin çok yönlü özelliklerini tarif etmede oldukça eksiktir. Bilindiği üzere *bol-* fiili, sadece isimlere değil zarf-fiil, yönelme ekli mastar veya şart kipi ekini almış fiillere ve sıfat-fiillere gelerek birleşik fiilleri kurar, ayrıca ek-fiil olarak bildirme ve birleşik kip çekiminde yer alır. *bol-* fiilinin bu özellikleri, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ama önce TT’deki *ol-* fiili ile ilgili bilgilere bir göz atalım:

1. Oluş bildiren geçişsiz yardımcı fiildir; yardımcı fiil olarak “olmak” anlamını katarak adı fiilleştirir (Korkmaz 2003: 797).
2. Sıfat-fiillere gelerek birleşik fiiller oluşturur (Korkmaz, 2003: 801).
3. Mastarlara gelerek birleşik fiiller oluşturur (Korkmaz, 2003: 805).
4. Kip eklerine gelerek birleşik fiiller oluşturur (Korkmaz, 2003: 805).

Birleşik yapıları oluşturmanın genel dilbilgisel kuralları hem KT’deki *bol-* hem *ol-* için geçerli olduğundan söz konusu tanımlamaları *bol-* için de rahatlıkla kullanabiliriz.

“Eski Türkçe döneminden beri Türkçenin ana yardımcı fiillerinden biridir. Geçişsiz olan *ol-* (*bol-*) fiili, üzerine *-n-* fiilden fiil yapma ekini alarak, meçhul fiiller de oluşturabilmektedir. İsimlerin, üzerine gelerek onları fiilleştiren geçişsiz fiil hâline dönüştüren *ol-* fiili, fiil çekim eklerinden sonra gelmek suretiyle, *i-* fiilinin yanında, ikinci tip bir birleşik fiil çekimi oluşturmaktadır.” (Özmen, 2000: 1) şeklindeki tanımlamadan ise *bol-/ol-* fiilinin bu işlevlere Eski Türkçe döneminden beri sahip olduğu anlaşılmaktadır.

bol- fiili, *ol-* fiilinde olduğu gibi ad, ad soylu kelimelere ve sıfat-fiilleri üzerine gelerek birleşik fiiller oluşturabilir ancak *ol-* fiilinden farklı olarak bir tasvir fiili olarak zarf-fiillerle birlikte birleşik de fiil kurabilir. Ama öncelikle her iki fiilin örtüştüğü işlevleri ele alalım:

1.1. “isim bol-/ol-” şeklinde oluşturulan birleşik fiiller, en yaygın türdür. *bol-* fiilinin, *ol-* fiilinde olduğu gibi esas görevlerinden biri sözdizimsel yolla birleşerek adı, fiil durumuna getirip fiil olarak işlev görmesini sağlamaktır:

1.1.1 Nitelik kazanmak: *Caman boldu* “Kötü oldu”; *Durus boldu* “İyi oldu”; *El içi, çek ara tınç bolgon soñ.* . . . “Yurdun içi, sınırlar **sakin olduğundan**...”; *Sebebi, kar caap, stadiondor, özgöçö Uluttuk futbolduk borbordun casalma talaasın kar basıp, muz bolup kalgan* “Çünkü, kar yağdığından statlar, özellikle Millî Futbol Merkezinin yapay çimli sahası buz **olmuş**/buz **haline gelmiş**”.

Hastalık bildiren isimlerle birlikte kullanıldığında söz konusu hastalığa yakalanmak, tutulmak anlamını ifade eder: *2 çaşka kelip çurkap kalgan kezinde gripp bolup oorup kalat* “2 yaşına basıp koşabilir duruma geldiğinde **grip olur** ve hastalanır”.

1.1.2 Birinin mülkiyetine geçmek: *Cerdi keñeş ökmötü berip atpayıbı, emi seniki bolot da, uşunu oylop körçü?* “Toprağı Sovyet hükümeti veriyor, görmüyor musun, artık senin **olacak**, bunu bir düşün”.

1.1.3 Bir görev, makam, san kazanmak: «*Özüm han bolom*» *degen maanini Kurmancan ayım tuydu.* Kurmancan hanım, “Kendim han **olacağım**” imasını hissetti.

1.2. “Sıfat-fiil bol-/ol-“ modelde oluşturulan birleşik fiiller

bol- / ol- fiili, sıfat-fiil üzerine getirilerek bir tarafı sıfat-fiil bir tarafı yardımcı fiil olan birleşik fiilleri oluşturabilir:

1.2.1 KT “-gAn bol-” /TT “-mİş ol-” öncelik bildiren birleşik fiil modeli:

bol- fiili, KT’da *-gAn* ekiyle öncelik bildiren birleşik fiiller kurabilir. TT’de ise bu yapıyla birebir örtüşen, aynı kategoriden olan ve aynı işlevde kullanılan *-mİş ol-* şeklindeki birleşik fiiller mevcuttur: *Oşonduktan, parlament da, Üsönov da ketse kırıgza çoñ iş kulgan bolot ele* “Bundan dolayı hem meclis hem Üsönöv giderse Kırgız halkına büyük iyilik yapmış olurdu”; *Bul cumuştu bütürgön bolot* “Bu işi yapmış olacak”. Dikkat edilmesi gereken bir husus ise, şart ekini alan *bol-* fiilinin yerine göre hem *olsa* hem de *ise* (2.1.4) olarak kullanılmasıdır. Cümlede yer alan eylemin ve durumun geçmiş zaman diliminde gerçekleşmesinin önceliği vurgulanıyorsa *-gan bolso* KT’de *-miş olsa* olarak karşılanır: *Kanday işke, kayda barışarın bakılooçu otryad kün muruntan kabarlap ketişken bolso, ..., eptep bir izge tüşşö bolmok,....* “Nasıl bir iş için, nereye gideceğini öncü tim bir gün önceden haber **vermiş olsa** idi, bir şekilde izlerin peşine düşebilirdik...”; (*-miş ise* olarak kullanımı için 2.1.4 nolu paragrafa bkz).

1.2.2 KT “-e turgan bol-” /TT “-AcAk ol-” geleceğe yönelik tahmin bildiren birleşik fiil modeli:

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ *BOL*- FİİLİNİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

–*e turgan* ekli sıfat-fiil ve *bol*- fiilinden oluşturulan yapının tam işlevsel karşılığı “–*AcAk ol*–” birleşik fiil modelidir: *Ee, talaşsañar eç kimiñe berilbeyt dep, etegin kagınp, turup kete turgan boldu go bu* “Ee, kavga ederseniz hiç birinize verilmez deyip elbise kenarlarını silkerek ayağa kalktı, sanırsam o **gidecek oldu**”. — *Emi, tilmeç, menin koër şartımdı ayt, toluk ayt,— dedi. — Süylöşüügö bargan kezde «aldadık» dep, meni abakka kiripter kıla turgan boluşpasın* “Şimdi de tercüman, benim koyduğum şartlarımı söyle, hepsini söyle, dedi. Görüşmeye giderken “kandırdık” diye hapse sokup beni mağdur **edecek olmasınlar**”.

Şart ekiyle kullanıldığında *bol*- fiili TT’de *olursa* ~ *ise* olarak iki şekilde karşılır. Geleceğe yönelik tahmin içeriyorsa, *bolso* biçim biriminin TT’deki karşılığı *olursa*’dır: *Ordonun beybaştarınan korup ala turgan bolso bul el aga ar kanday zaman selinde noyubagan kubat, mayıspagan bel bolup bererine bekem işendi* “Sarayın şımarıklarından koruyup **alacak olursa**, bu halk ona her durumda bitmez güç, bükülmez bilek olacağına sonuna kadar güvendi”.

Eğer ana cümlemin yüklemine yer alan eylemin gerçekleşmesi sadece şartlı cümlede yer alan eylemin gelecekte gerçekleşme şartına veya yapanın niyetine bağlı olduğu vurgulanmak isteniyorsa *-a turgan bolso* şeklindeki yapının TT’deki karşılığı –*AcAk ise*’dir (bkz 2.1.5).

1.2.3 T “–çU bol–” /TT “–AcAk ol–” modeli 1.2.2 paragrafta yeralan “–*e turgan bol*–” gibi geleceğe yönelik tahmin bildirebilir: *Eger Kanışa çın ele orustu Ak Meçit cerinen süürüp kaytçu bolso ordo közünö da, curt közünö da Malahandın abroyu asmanga çıkmak* “Eğer hanım ağa gerçekten de Rusları Akmeçit bölgesinden püskürterek geri **dönecek olursa**, sarayın gözünde de halkın gözünde de Malahan’ın şerefi göklere kadar yayılır”. Eğer bir eylemin veya durumun gerçekleşmesi geleceğe yönelik bir şarta veya söz konusu eylemi yapan failin niyetine bağlıysa bu yapı geniş zaman şartı “–*r ise*” olarak karşılır (bkz. 2.1.3)

1.2.4 KT “–*mak* ~ –*makçI bol*–” /TT “–*AcAk ol*–” modeli:

İstek-niyet sıfat-fiil eki *-mak* ~ *-makçı* ve *bol*- fiilinden oluşturulan birleşik fiiller istek veya olması gereken durumu bildirir: *kelmek boldu* “gelmek istedi, gelecek oldu”; *biz bermek bolduk* “biz vermek istedik, biz verecek olduk”; *iş bolmok boldu* “iş tam da gerçekleşecek oldu; *Eger meni menen baylanış kılmakçı bolsoñor...*“Eğer benimle bağlantıya geçmek isterseniz ~**geçecek olursanız...**” Niyet bildiren *-mak* ~ *makçı* ekinin TT’deki aynı kategoriden olan birebir bir karşılığı yoktur. Bu ek daha çok –*AcAk* sıfat-fiil ekiyle karşılır. –*AcAk* sıfat-fiil üzerine gelerek *ol*- fiili niyet bildiren birleşik fiilleri oluşturur.

2. Sadece *bol-* fiilinin sahip olduğu işlevler

2.1 KT’de *bol-* fiilinin ek-fiil olarak işlevi

Bazı araştırmacılar *bol-/ol-* fiilinin ek-fiil olarak kullanımının, Ana Türkçe dönemi öncesinden devam ettiğini, zamanla bu fiillerin yerine büyük oranda Türkçenin kendi ürettiği “*er-*” ek-fiilli yapıların geçtiğini söylemektedirler (Yuldaşev 1965: 200). Bu tezini *bol-* fiilli yapıların sadece Türkçe lehçelerde değil Moğol lehçelerinde görülmesine dayandırmaktadır. *bol-* fiilinin ek-fiil olarak yoğun kullanımı günümüzde Şorca gibi birçok Sibirya bölgesi Türk lehçelerinde görülmektedir: *kelgen polgam gelmiş idim*; *purun purun polgan poltur* çok önceleri **var imiş** (Direnkova 1941: 209-210).

2.1.1 *bol-* fiili, isimle birlikte kullanıldığı için şeklen “*isim bol-*” türü birleşik fiil gibi durduğu, ancak cümledeki görevi itibarıyla aslında bir ek-fiil işlevinde olduğu örneklere rastlanmaktadır. Ek-fiilin bildirme işlevinde kullanılan *bol-* fiilinin, iyelik ekiyle çekimlenmiş isimlere geldiği ve şimdiki zaman şeklinde olduğu görülür: *Al Kudaydın Balası bolot* “Kendisi Allahın oğludur”; *Sol caktağı Abduraşid tayakemdin balası bolot*. Sol taraftaki Abduraşid, dayımın çocuğudur. TT’de *ol-* fiilin de ek-fiil işlevinde kullanıldığı görülmektedir: *Annesi oluyor. Yeğeni olur* (Türkçe Sözlük, 2005: 1498).

2.1.2 Önceki maddedeki (2.1.1) örneklerden görüldüğü gibi hem KT’deki *bol-* hem TT’deki *ol-* fiili bildirme işlevinde kullanılmaktadır. Ancak *ol-* fiilinden farklı olarak *bol-* fiili, âdet edilen geçmiş zaman kip eki olan *-çu* ekini alarak belirli geçmiş zaman bildiren ek-fiil işlevinde de kullanılabilen, onun TT’deki tam karşılığı belirli geçmiş zaman ekli *i-* ek-fiildir: *Poruçık Korşunov... çalabula til bilgen kişi bolçu* “Teğmen Korşunov ... az çok dil bilen adam **idi**”. Kip ekleriyle birlikte kullandığıdaysa birleşik kipli fiillerin hikâyesini oluşturur: *kelet bolçu* “gelecekti”; *kelbeyt bolçu* “gelmeyecekti”; *alat bolçumun* “alacaktım”; *aytat bolçumun bul sözdü* “Bu sözü söyleyecektim”; *orun cetpey kalat bolçu* “yer kalmayacaktı”.

2.1.3 KT “*-çU bolso*” /TT “*-r ise-*” şart bildiren modeli. Ana cümlemin yüklemde yer alan eylemin veya durumun gerçekleşmesi başka bir eylemin veya durumun gerçekleşmesine bağlıysa “*-çU bolso*” modeli, TT’de birleşik kip çekimi olan geniş zaman şartı “*-r ise-*” olarak karşılanır. Şart ekini alan *bol-* fiili bu durumda ek-fiil işlevindedir ve TT’de “*ise-*” şeklinde karşılanır: *Aytçu bolso...* “Söyler ise. . .”.

2.1.4 KT “*-gAn bolso*” /TT “*-DI ise ~-mİş ise*” modeli. Görülen geçmiş zaman kip eki *-GAn/-GOn* üzerine getirilen şart ekli *bol-* fiili, geçmiş zaman kipinin şartı oluşturarak ek-fiil görevindedir: Ana cümlemin yüklemde yer alan işin veya durumun gerçekleşmesi başka bir eylemin geçmişte yapılma şartına bağlıysa “*-gAn bolso*” şeklindeki yapı TT’de “*DI ise ~-mİş ise*” olarak karşılanır: *Kılmışka*

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ *BOL*- FİİLİNİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

aralaşkan bolso, anda meni aldadı “Suça karıştı ise, o zaman beni kandırdı”; «*Kimde kim cergilikten özü kağılgan bolso, anı atıp taştagan kişi coop berbeyt delingen* “Her kimse, ahali bir insan tarafından öldürülmüş ise, onu vuran adam cezalandırılmaz” denilmişti.

Bol- fiilinin geldiği fiiller tasvir fiilleri olarak genişleyebilir: *Iya, ooş-kıyış bolup catkan bolso, al emne boldu eken?* “Kavga dövüş oluyorsa, neden olmuştur acaba?”

2.1.5 KT “*-a turgan bolso*” /TT “*-AcAk ise*” modeli. Söz konusu yapı, esas cümlede yer alan eylemin gerçekleşmesi, şart cümlesinde yer alan eylemin gelecekte gerçekleşme şartına veya o eylemi yapanın niyetine bağlı olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Nege niyetime salasing degi berbey turgan bolsong? Iya?! “Dileğimi yerine hiç getirmeyeceksen (madem öyle bir niyetin yoksa) neden heveslendiriyorsun? Neden!?”*. Ancak şart cümlesi bir işin yapılması veya bir durumun gerçekleşmesi ile ilgili geleceğe yönelik bir tahmin bildiriyorsa söz konusu yapıyı TT’de birleşik fiil olarak (*-AcAk olursa*) verilmesi gerekecektir (*bkz 1.2.2*):

2.1.6 KT “*-a turgan bolgondo*” /TT “*-AcAk üzere iken*” modeli. Bu modeldeki birleşik yapı, esas cümlenin yüklemine yer alan eylemin veya durumun gerçekleşmesinin, *-a turgan bolgondo* zarf-fiiliyle bildirilen eylemin tam gerçekleşmek üzereyken meydana geldiğini bildirmek için kullanılır: *...al koroonun çoñ darbasasındagı küzötügö bir cügünüp, anan tezdep, dagı dubal tüptöy karañ-gıga citip kete turgan bolup kalganında artınan “Karasakal” dedi birö akırın. “...O, avlunun büyük kapısındaki nöbetçiye bir kez eğilip başını salladı, hızlanarak duvarın kenarı boyunca yürüyerek henüz karanlıkta kaybolup gidecek iken arkasından “Karasakal” dedi biri yavaşça”*.

2.2 KT’de *bol-* fiilinin tasvir fiili olarak işlevi

KT’de *bol-* fiilinin tasvir fiili olarak kullanımı konusunda pek fazla araştırılmamıştır. Kırgız dil bilim kitaplarında yardımcı fiiller arasında ele alınsa da, sadece isimlerden fiil yapan bir unsur olarak ele alınmaktadır (Abduvaliyev 1997: 224-225). Bu fiilin bitirme bildirdiğini, ancak Yudahin’in Kırgızca-Rusça sözlüğünden öğreniyoruz (Yudahin 1998: I, 126-127). Günümüzde ise *bol-* fiilinin bu işlevine Tulum, Tan, Coşkun gibi pek çok Türk araştırmacısının çalışmalarında değinilmektedir. Tan, söz konusu tasvir fiilinin, esas fiile sadece *-p* zarf-fiil ekiyle birleştiğini ve eylemin tam olarak, eksiksiz yapıldığını bildirdiğini söyler (Tan, 2005: 81-83). Tulum’a göre (Tulum 1998: 69) tamamlanmışlık bildiren bu fiil daha çok durum bildiren fiillerle kullanılmaktadır. Eğer eylemin nesne üzerinde gerçekleştiğini ve söz konusu nesnenin tükendiği bildirilmek isteniliyorsa *bol-* yerine *bütür-* kullanıldığını belirtmektedir. Coşkun, *bol-* fiilinin Özbekçede sonuçlanmış, tamamıyla tamamlanmış bir iş veya oluş bildirdiğini, olumsuzluk ekini aldığı anda ise yeterlik bildirdiğini söyler (Coşkun 2000: 180-181).

2.2.1 Belirli geçmiş zaman ekli *bol-* fiili, *-p* zarf-fiil şeklindeki fiillerin üzerine getirilerek bitmişlik ifade eden tasvir fiili olarak kullanılır: *Cazıp boldu* ‘Yazmayı bitirdi; *Okup bolduñbu?* ‘Okumayı **bitirdin mi?**’; *Üşüp boldum* ‘üşümekten **bittim**’. Burada yer alan *bol-* fiili, eylemin faili tarafından bitirildiğini veya eylemin son noktaya geldiğini bildirir.

2.2.2. *-GAnI /-GOnU* zarf-fiil şeklindeki fiillerin üzerine getirilen *bol-* fiili, herhangi bir işin gerçekleşmesinin yakın olduğunu, gerçekleşmesi için hazırlık yapıldığını bildiren bir tasvir fiili olarak kullanılır. «*Mu şanr*» *degeni irçılardı ayıtışurganı bolot içkeride* ‘‘Mu şanr’’ dedikleri ozanları bahse girişirmek **üzere**dir içeride. *-GAnI /-GOnU* zarf-fiil ekinin *bol-* fiiliyle oluşturduğu bu yapının TT’deki birebir aynı kategoriden olan bir karşılığı yoktur. Bundan dolayı *-GAnI /-GOnU* zarf-fiil, TT’de *-maz üzere* şeklindeki bir edat grubuyla, *bol-* fiili ise ancak ek-fiille karşılanabilmektedir.

2.2.3 KT’de *bol-* fiilinin yeterlik bildiren tasvir fiili olarak işlevi

Şimdiki zaman ekli *bol-* fiili Kazan Tatarcası, Başkırtça, Kırım Tatarcası gibi (Yüksel 2001: 418) bir çok lehçede olduğu gibi KT’de de yeterlik bildirebilir. Tan, olumsuz kullanılışında ise eylemin gerçekleşmesinin imkânsızlığını ifade ettiğini, hem geçişli hem de geçişsiz fiillerle birleşebildiğini söyler (Tan 2005: 81-83).

bol- fiili KT’de yeterlik bildirebilmesi için aşağıda belirtilen 5 farklı modelden yararlanır:

2.2.3.1 *-p bolboyt* modeli

Olumsuzluk ve şimdiki-gelecek (geniş) zaman ekini alan *bol-* fiili bir tasvir fiili olarak *-p* zarf-fiil ekini almış fiillerin üzerine getirildiğinde yeterlik ifade eder. Söz konusu yapı sadece şimdiki-gelecek (geniş) zaman ve olumsuzluk ekiyle birlikte kullanılır ve asıl fiilde ifade edilen işin veya durumun gerçekleşmesi mümkün olmadığını bildirir: *Cazında suu kirgen saydan ötüp bolboyt* ‘‘Yazın suyun aktığı mecradan geçilemez (geçmek mümkün değildir)’’.

2.2.4 KT’de *bol-* fiilinin yeterlik bildiren yardımcı fiil olarak işlevi

Yönelme ekini almış yapılar üzerine gelerek şimdiki-gelecek (geniş) zaman ekini almış *bol-* fiili Tatarca, Başkırtça veya Kırım Türkçesinde olduğu gibi (Yüksel 2007: 418) KT’de de yeterlik bildirir. Buradaki yönelme ekini almış dediğimiz yapı, *-ş* veya *-UU* mastar ekini almış fiillerdir. Bu fiiller üzerine gelen *bol-* fiili hep üçüncü kişi şeklindedir. Belirsiz kişi ifadesine sahip olduğundan TT’de esas veya yeterlik fiilinin edilgen çatısıyla karşılanır. Bunların dışında yeterlik ifadesine sahip bir de şartlı yapılar mevcuttur *-sa bol-*. Ama ilk önce yönelme ekli örnekleri ele alalım:

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ *BOL*- FİİLİNİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

2.2.4.1. –*uuga bolot* modeli

–*UU* mastar ve +*gA* yönelme eklerini almış fiillerin üzerine *bol-* getirilerek yeterlik ifade etmekte kullanılır. Bu işlevde kullanıldığında *bol-* fiili olumsuzluk ekini alabilmektedir: *Eçteme menen alakıstuuga bolboyt eken* “Hiçbir şeyle oyalatılamazmış”.

2.2.4.2 –*şka bolot* modeli

–*ş* isim-fiil ve +*kA* yönelme ekini almış fiillerin üzerine şimdiki zaman ekini almış *bol-* getirilerek yeterlik ifade etmekte kullanılır: *Kimge işenişke bolot emi* “kime güvenebilir ki bundan sonra”

2.2.4.3 –*sA bolot* modeli

Bir işin gerçekleşmesine imkân, izin vermek; şartlı cümlelerde şart ekini almış fiillerden sonra gelen *bol-* fiilinin bu anlamı vermesi için şimdiki-gelecek (geniş) ekli olması gerekmektedir, bu yapı TT’de yeterlik fiiliyle karşılanabilir: *Cüz som bersem bolobu?* “Yüz som versem mümkün mü?/ verebilir miyim”; *Barsam bolobu?* “Gide bilir miyim?”; *Aldasa bolot caş baştı. Kanetse bolot kak baştı* “Genci kandıra bilirsiniz, nasılsa sonunda uyanık olur”. *Can kıybas için aram ookat cese da bolot, berip koygula birteden, ölüp kalıspasın* “Cana kastetmeyen haram malı da **viyebilir**, verin azar azar, ölmesinler”; bu tür yapılarda *bol-* fiili hep üçüncü kişiyle ifade edilir. Ancak cümlenin gerçek faili şart cümlesinden, şart eki üzerine gelen kişi ekinden belli olur.

2.3 KT’de *bol-* fiilinin zarf olarak işlevi

2.3.1 Görülen geçmiş zaman ekiyle birlikte kalıplaşarak olasılık, şüphe bildiren zarf olarak kullanılır, cümlenin en sonunda yüklem arkasında yer alır: *Emneni oylop turat boldu?* “Neyi düşünüyor **acaba?**”; *Emneden ciyirkendi boldu?* Ne tür şeyden iğrendi **acaba**.

2.3.2 –*p* zarf-ekli *bol-* fiili, canlı varlıkları bildiren isimlerle birlikte kullanıldığında söz konusu varlıkların “birlikte, bir arada, grup halinde” oluşunu ifade eden bir zarf işlevini görür: *Bular emne üçöö bolup alışkan* “Bunlar niye üçlü **grup halindedir**.”

2.3.3 *bol-* fiili, 2.kişi şart ekiyle birlikte kalıplaşarak *bolbosun* “rağmen” anlamında zarf oluşturabilir: *Kayı bir içki kıynçılıktar bolbosun, sayasiy kolliziyalar bolbosun territoriyalık birimdik cönündö kep bolgondo, bular bir adamday turuşat* “Bütün iç zorluklara **rağmen**, siyasi krizlere **rağmen** toprak bütünlüğü ile ilgili konu açıldığında bunlar tek bir yumruk gibi olurlar”.

Kanday gana ile birlikte kullanıldığında ise *bolbosun* farklı bir anlam kazanarak TT’de “ne şekilde olursa olsun” şeklinde karşılanır: *Biylikter kanday gana*

bolbosun provokatsiya uyuşturgusu kelgeni bilindi “İktidarın **ne şekilde olursa olsun** provokasyon yapmak istediği orta çıktı”.

2.3.4 Şart ekini almış fiiller üzerine getirilerek *bol-* fiili, olumsuzluk ve zarf-fiil ekiyle birlikte *bolboy* “rağmen” anlamındaki bir zarf işlevini görür: *Cigitin kaçsa bolboy, korunsa bolboy, calınsa bolboy kamçıladı* “Adamını, kaçmasına **rağmen**, korunmasına rağmen, yalvarmasına rağmen kırbaçladı”.

2.3.5 *bol-* fiilinin *-p* zarf-fiil ekli olduğu “*-gan/-miş bolup*” gibi yapılarda “*-yor gibi görünerek, -yormuş gibi yaparak, görmezlikten gelerek*” gibi anlamlar ifade eder: *iştegen bolup* veya *iştemiş bolup* “**çalışıyor gibi görünerek**”; *körbögön bolup* “**görmezlikten gelerek**”; *uktagan bolup* “**uyuyormuş gibi görünerek**”.

2.4 KT’de bol- fiilinin ünlem olarak işlevi

Sadece şartlı cümlelerde görülen ve ikinci kişiye yönelik bir öneri, sesleniş içeren *bolo* ünlemi “*...-san iyi olurdu*” ifadesine sahip. Bu ünlem *-o* zarf fiil ve *bol-* fiilinin birleşmesinden oluşmuştur: *barsañ bolo* “gitsen, **iyi olurdu**”.

2.5 bol- fiilinin bağlaç olarak işlevi

Şart ve olumsuzluk üzerine alan *bol-* fiili kalıplaşarak TT’de “yoksa” olarak karşılanan bağlaç işlevini görebilmektedir: *Seni ayaymın, bolboso seni ini bolup alganga...* “Sana acıyorum, yoksa seni kardeş etmeye...”(Kasapoğlu-Çengel 2005: 324).

Yukarıda verilen örneklerden görüldüğü gibi *bol-* fiili basit ve birleşik yapıları oluşturarak, üzerine farklı eklerle birlikte çok geniş işlev yelpazesine sahiptir. Bu fiil, işlevine bağlı olarak TT’de farklı şekillerde karşılandığını görüyoruz. Aynı geçmişte sahip olan *bol-* ve *ol-* fiili Eski Türkçeden beri geçen süre zarfında doğal olarak kimi işlevleri yitirmiş, kimi durumlarda kendine has bazı yeni işlevler geliştirmiştir. Bu işlevlerin özelliklerini, farklılıklarını ortaya koyarak bu fiilin doğasını anlamamızda kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle çalışmamızı bütün Türkoloji camiasına sunmaktayız.

Kaynaklar

- ABDUVALİYEV, İ., SADIKOV T. (1997) *Azırkı Kırgız Tili, Morgologiya*, Bişkek.
COŞKUN, Volkan (2000) *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
DAVLETOV, S. (1980) *Azırkı Kırgız Tili-Morfologiya*, Frunze.
DİRENKOVA, N.P. (1941) *Grammatika Şorskogo yazıka*, Leningrad.
KASAPOĞLU, Çengel Hülya (2005) *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
KASIMBEKOV, Tölögön (1990) *Kelkel Romanı*, Frunze.
KUDAYBERGENOV, S. (1980) *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası*, I Bölüm, Frunze.

KIRGIZ TÜRKÇESİNDEKİ *BOL*- FİİLİNİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ
KARŞILIKLARI

TAN, Ali (2005) *Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.

TULUM, Mehmet Mâhur (1997) *Özbekçede Tasvir Yardımcı Fiilleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005) Ankara: TDK Yay.

YILMAZ, Zuhâl (2000) “Kırım Türkçesinde *ol-* yeterlik fiili”, **Türk Dünyası Dergisi**, Ankara.

YUDAHİN, K.K. (1965) *Kırgızsko-russkiy slovar*, Moskva.

YULDAŞEV, A.A. (1965) *Analitiçeskiye formı glagola v tyurskix yazıkax*, Moskova.